

Philippe Ariès mentaliteettien historian pioneerina

Matti Peltonen

Vaikka Philippe Ariès (1914–1984) lähes klassikon aseman saaneena historiantutkijana on jatkuvasti ajankohtainen, kohdistuu häneen tällä hetkellä erityisen voimakasta mielenkiintoa. Arièsin elämäntyö sai hiljattain saanut hienon kunnianosoituksen, kun yhdysvaltalainen Patrick H. Hutton julkaisi tutkija-elämäkerran *Philippe Ariès and the Politics of the French Cultural History*, jota voi luonnehtia esseen ja elämäkerran välimuodoksi. Kovin monista historiantutkijoista, etenkin talous- ja sosiaalishistorioitsijoista, ei ole kirjoitettu elämäkertateoksia.

Vain harvat historioitsijoista ovat Eric Hobsbawmin tapaan julkaisseet tutkijamuistelmaansa. Siksi Huttonin teos on kiinnostava jo harvinaisuutensa takia. Historiantutkimuksen piirissä Ariès on ajankohtainen myös siksi, että hänen esiin nostamansa tutkimuskohteet, esimerkiksi lapsuuden tai kuoleman historia, askaruttavat tälläkin hetkellä useita tutkijoita, suomalaisiakin. Esimerkiksi Marjatta Rahikaiselta on viime syksynä ilmestynyt teos *Centuries of Child Labour: European Experiences from the Seventeenth to the Twentieth Century* (2004).

Lisäksi luulen, että minulla on myös henkilökohtaisia syitä kaivaa esille kirjahyllystä pitkän tauon jälkeen Arièsin teoksia. Uskon itse asiassa, että varsin monilla historioitsijoilla on taipumus unohtaa Philippe Ariès. Oma taipumustani en pysty selkeästi dokumentoimaan, mutta voin kertoa esimerkin käsittääkseni samanhenkisestä, mutta tunnetummasta tutkijasta. Kesällä 2004 ilmestyi em. Patrick Huttonin Ariès-elämäkerran teoksen lisäksi toinenkin kiinnostava kirja, Peter Burken oppikirja *What is Cultural History?*, jossa Burke unohtaa täydellisesti Arièsin pioneeriroolin mentaliteettien historian tutkimustradition uudessa kehitysvaiheessa 1960- ja 1970-luvuilla. Arièsin tutkimuspanok-

sen unohtamisen lisäksi Burke jättää mainitsematta hänen tuotantonsa teoksen loppuun liitettyssä valikoidussa kulttuurihistoriallisesti merkittävien tutkimusten luettelossa. [1]

Miksi Peter Burkella ja minulla sitten on taipumus unohtaa Philippe Ariès? Tähän voi olla ideologisia syitä. Arièsin tausta on epäakateeminen ja suorastaan epäilyttävä. Hän toimi pitkään yliopiston ulkopuolella vapaana intellektuellina ja toimittajana, toimi äärioikeistolaisissa järjestöissä ja piti etenkin sota-aikana yllä lähes skandaalimaisia yhteyksiä. Tässä suhteessa Huttonin kirja tuo esille paljon haastatteluihin ja arkistotutkimuksiin pohjautuvia uusia tietoja Arièsin vaiheista. Hän oli ainakin kotimaassaan jotensakin marginaalinen ja helposti sivuutettu tutkija pitkälle 1970-luvulle saakka. Monia voi myös hämätä se seikka, että hän oli väestöhistorian ekspertti ja ihmisen lisääntymisviettillä yhteiskunnallisia ongelmia selittävät ”malthuslaiset” väestöajattelijat ovat yleensä vasemmistolaisen silmissä epäilyttäviä. Tämä torjuva suhtautuminen liittyy myös siihen, että väestöllinen ajattelu helposti liitetään sellaisiin 1900-luvun alkupuolen virtauksiin, jotka tähtäsivät väestön rodulliseen parantamiseen. Nämä viittaukset tekevät Arièsista kuitenkin myös mielenkiintoisen ja ristiriitaisen hahmon. Yritän seuraavassa luonnostella pääosin Patrick H. Huttonin teokseen nojaten joitakin peruspiirteitä hänen tutkijaprofiilistaan.

Arièsin tuotanto ennen Lapsuuden historiaa

Nykyisin tunnemme Arièsin lähinnä kahden maineikkaan teoksen perusteella: lapsuuden ja perheen historia (1960) ja kuoleman historia (1974). Mutta Ariès oli julkaissut kolme hyvin erilaista teosta jo ennen näitä kansainväli-

siä läpimurtotöitä. Näihin Arièsin uran alkuvaiheen teoksiin on palattu vasta hänen kuolemansa jälkeen. Hänen ensimmäinen julkaisunsa oli jo sota-aikana ilmestynyt kuvaus alueellisista traditioista Ranskassa, *Les Traditions sociales les pays de France* (1943). Paikallisten traditioiden kunnioittaminen ja vierastava suhtautuminen moderniin keskitettyyn yhteiskuntaan on keskeistä Arièsin maailmankuvalle. Hän oli äärioikeistolainen tai ainakin seurusteli äärioikeistolaisissa piireissä ja kirjoitti tiiviisti oikeistolaisiin julkaisuihin pitkälle 1960-luvun puoliväliin saakka. Erimielisyys Algerian sodasta vieroitti hänet lopullisesti nuoruutensa ystävistä.

Huttonin kuvauksen mukaan Arièsin äärioikeistolaisuus oli lähinnä rojalismia, suvun perinteiden kunnioitusta ja paikallisten traditioiden arvostamista. Hän kasvoi oppositioasenteessa tasavaltalaismielisiä opettajiaan vastaan ja oli ylpeä omaperäisestä ajattelustaan. Hän kuvitteli saavansa tavoitteilleen "vanhan hyvän ajan" ihanteiden palauttamisesta parhaiten tukea mahdollisimman konservatiivisista piireistä. Päinvastoin kuitenkin kävi, sillä loppujen lopuksi Ariès sai parhaat ystävänsä ja tukijansa 1960-luvun nuorisosta, joka arvosteli modernia urbaania elämää ja sen synnyttämiä epäkohtia samalla tavalla, mutta päinvastaisesta suunnasta.

Arièsin toinen varhaisteos *Le Temps de l'histoire* (1954) oli historiografinen tutkielma tai oikeastaan sarja pienoistutkielmia ranskalaisen historiantutkimuksen kehityksestä vuosisadasta toiseen ja sen historiakäsityksen muuttamisesta. Tämä urauurtava teos ilmestyi monien vaikeuksien jälkeen Monacossa tuntemattomalta kustantajalta ja jäi aikalaisilta kutakuinkin huomiotta. Teos sisälsi erään ensimmäisistä systemaattisista esityksistä Annales-koulukunnan historiallisesta ajattelusta, mikä kummasutti Arièsin oikeistolaisia ystäviä. Vielä oudokuttavampaa oli, että hän pohti kriittiseen sävyyn myös marxilaisen historiakäsityksen perusteita. Sitä vastoin Arièsin analyysi *Annales*-koulukunnan periaatteista oli myötäsukainen ja innostunut. Hän oli perehtynyt Marc Blochin ja Lucien Febvren tuotantoon sekä heidän yhdessä toimittamansa *Annales*-lehden luomaan linjaan sodan alkuvuosina harjoittaessaan omin päin opintoja Pariisissa kansalliskirjastossa. Ranskan antautuessa hän oli ollut vasta suorittamassa asevelvollisuuttaan ja tuli siten kotiutetuksi suoraan kasarmilta.

Arièsin *Annales*-ihastus oli kaksinkerroin torjuttu tunne: hänen äärioikeistolaiset ystävään-

sä eivät voineet sitä ymmärtää, mutta myöskään Annales-ryhmän piirissä ei häntä oltu huomauttavana [2]. Syynä oli ehkä se, että Ariès työskenteli yliopistomaailman ulkopuolella instituutissa, joka dokumentoi tietoja trooppisten hedelmien ja kasvien kansainvälisestä kaupasta! Ariès työskenteli tässä laitoksessa 1940-luvun puolivälistä 1970-luvun alkuun saakka.

Arièsin ensimmäinen työpaikka kesken jääneiden opintojen jälkeen oli myöhemmin maineeltaan epä määräinen oppilaitos, Vichy-hallinnon rahoittama konservatiivisten nuorisajohtajien kouluttamiseen keskittynyt kansankorkeakoulu La Chapelle. Ariès toimi siellä historianopettajana ja sai tilaisuuden kehittää historiateoreettisia ajatuksiaan ilman akateemista pakkopaitaa. Hänen yliopistouransa oli katkenut loppuun, josta hän ei useista yrityksistään huolimatta päässyt läpi eikä siten saavuttanut jatkokoulutuskelpoisuutta. Huttonin mukaan voimme olettaa, ettei Arièsin ylpeys antanut myöden sellaisten standardivastausten opettelulle, joita yliopisto-opettajat häneltä odottivat. Hän halusi olla omaperäinen, kehitellä omia ideoitaan ja esiintyä toisinajattelijana. Myös La Chapelle-instituutin historianopettajana Ariès huomasi olevansa oppositiossa. Hän ei suvainnut opistonsa emoliikkeen saksalaisympärisoivaa linjaa, eikä havainnut sen edistävän itselleen rakkaita ajatuksia. Yhteistyö saksalaisen miehittäjän kanssa tympäisi häntä. Patrick Hutton myös vakuuttaa, ettei Arièsin teksteistä löydy juutalaisvastaisuutta, edes hänen laajasta sanomalehtikirjoittelustaan, mutta ei myöskään juutalaisten Ranskassa saaman kohtelun arvostelua tai pahoittelua sen johdosta. Ariès vaikenä siitä, kuten niin moni hänen maanmiehensäkin teki 1990-luvulle saakka.

Merkittäväksi Arièsin koko tulevalle uralle muodostui kansallismielinen väestöpoliittinen ajattelu. Ariès ei hyväksynyt eugeenista rodunjalostuksen ajatusmaailmaa, eikä selitystä, että Ranskan hidas väestökasvu 1700- ja 1800-luvuilla olisi ollut seurausta ranskalaisen rodun biologisesta heikkenemisestä. Tässä kohden *Annales*-historia, ehkä myös marxismi johon hän oli perehtynyt voidakseen sitä paremmin vastustaa, kylvivät "myrkkyjään" nuoren miehen oppositiohenkiseen mieleen. Käsitös ranskalaisen rodun heikkenemisestä sattui olemaan Arièsin palveleman opiston johtajan Jacques Bousquet'n lempiajatus. Ariès kuvasi 1978 eräessä esitelmässään tätä ajattelutapaa:

"Vuoden 1940 tappion jälkeen oli oikeistolaisissa, Vichy-myönteisissä piireissä paljon puhetta Ranskan

demografisesta heikkoudesta. Tappio selitettiin sillä, eikä vain joukkojen määrällä. Ennen kaikkea väitettiin, että syntyvyyden aleneminen oli merkki elinvoiman vähenemisestä, elämän kieltämisestä ja syvästä dekadenssista, sanottiin jopa: ranskalaisten biologisesta ja etnisestä dekadenssista.”

Ariès ryhtyi keräämään aineistoa todistaakseen, että väestökehityksen vitkaisuudessa kyse oli asenne- tai mentaliteetti muutoksesta, väestön uudesta suhtautumistavasta lisääntymiseen, vapaaehtoisen syntyvyydensääntelyn varhaisesta esiintymisestä Ranskassa. Tämä idea vaikutti koko hänen myöhempään tuotantonsa. On erikoista ja omaperäistä, että hän muotoili sellaisen idean keskellä toista maailmansotaa työskennellessään äärioikeistolaisessa koulutuslaitoksessa. Myöhemmin hän korosti muistelmissaan olennaista yhteyttä politiikkaan pettymisen ja valtiokeskeisyyden hylkäävän historian tutkimuksen paradigman omaksumisen välillä.

Arièsin kolmas tärkeä teos ennen *Lapsuuden historiaa* oli 1948 ilmestynyt väestöhistoriallinen tutkielma *Histoire des populations francaises*, jossa hän ensi kerran esitti mentaliteetti muutoksen selityksenä väestökasvun hidastumiselle Ranskassa. Myöhemmin hän usein palasi artikkeleissaan tähän kysymykseen. Ja aivan viimeisenä tutkimushankkeenaan Ariès nosti esille seksuaalisuuden historian ikään kuin palatakseen tutkijauransa lähtökohtaan uusien kysymyksin. Seksuaalisuuden historiasta ehti 1982 valmistua seminaariraportti, jossa on useita Arièsin pienempiä kontribuutioita.

Arièsin mentaliteettihistoria

Arièsin mentaliteettihistoria oli mentaliteetti muutoksen havaitsemista ja todisteiden hakemista erilaisista lähteistä havainnon todentamiseksi. Hänen tavoitteensa oli väestöllisen käyttäytymiseen liittyvän mentaliteetti muutoksen osoittaminen, ei niinkään sen syiden esille kaiminen. Todisteita muutoksen puolesta antoivat demografiset laskelmat, muistelmat ja kirjekokoelmat sekä moninainen kuva-aineisto. Yllättävä inspiraation lähde oli Arièsin oppilaat hänen lyhyeltä opetuskaudeltaan 1940-luvun alusta La Chapelle-opistossa. Opiskelijat uskoutuivat hänelle kertoen mm. aborteista yksityisissä klinikoissa paljastaen seksuaalisen käyttäytymisen ”salaisen historian”. Salaisuuden käsitteestä tulikin Arièsin metodologiselle ajattelulle tärkeä termi.

Ariès asettaa tämän ”salaisen historian”, jonka löytämisestä uuden ajan ensimmäisten vuosisatojen väestöhistoriasta hän oli niin ylpeä, sekä vanhaa historistista että marxilaista historiakäsitystä (siten kuin hän sen ymmärsi) vastaan. Eräässä muistelmakatkelmassa 1980 hän väitti ylpeästi, että ”...löysin maanalaisen voiman, joka on vahvempi kuin sodat tai kansallisuusvaltiot”.

Lehtikirjoituksessa vuodelta 1958, jota Hutton siteeraa elämäkerrassa, Ariès vakuutti lukijoilleen:

”Demografiset trendit, jotka ovat paljon voimakkaampia voimia kuin taloudellinen determinismi tai luokkataistelun dialektiikka, koska ne muokkaavat ihmiskunnan suuria massoja nuorentaen tai vanhentaa kokonaisia väestöjä, ovat mielestämme kestäviä ja syvällisiä voimia, jotka ovat sosiologisen ja biologisen rajalla ja määräävät elämän ja kuoleman laeista.”

Ariès siis asetti karkean materialistisen selityksen tilalle hypoteesin väestöllisen käyttäytymisen ”salaisesta” muutoksesta, suhtautumistavan muutoksesta uuden ajan Ranskassa. Ariès soveltaa ideaansa Annales-koulukunnan pioneereilta löytämänsä historiateoriaa, erityisesti Lucien Febvren ohjelmallisia artikkeleita 1930- ja 1940-luvulta. Viimeksi mainituista todennäköisesti tärkein on *Annales*-lehdesä 1941 ilmestynyt artikkeli, jossa Febvre luonnostelee tunteiden (tai sensibilitietin) historian tutkimusohjelman. Tätä tekstiä voi myös lukea myöhemmän, erityisesti 1970-luvulla kukoistaneen ranskalaisen mentaliteettien historian katkismuksena. Artikkelissaan Febvre muistutti, ettei tuolloin oltu vielä kirjoitettu rakkauden eikä kuoleman historiaa, ei myöskään säälin tai julmuuden historiaa. Henri Berrin ansiosta pelon historiasta kuitenkin oli jo ”nopea luonnos”. Febvre myös viittasi sensibilitietin tutkimuksen monipuolisiin lähteisiin, käyttäytymisestä kertoviin, taiteellisiin ja kirjallisiin dokumentteihin. Näitä kaikkia Ariès työssään käytti ikään kuin Febvren ohjeita kirjaimellisesti noudattaen.

Arièsin lempiajatus oli, että vielä keskiajalla syntyvyyden säännöstely oli ollut eräänlainen tabu, asia josta ei puhuttu ja jota ei edes tarvinnut ajatella. Katolisen kirkon kiiwas vastustus esimerkiksi keskeytettyä yhdyntää kohtaan oli tullut niin sisäistetyksi, että sitä noudatettiin automaattisesti ja ajattelematta; päinvastaista olisi ollut puolestaan mahdotonta ajatella. Vaikka Arièsin käsityksiä tässä lähtökohdassa on arvosteltu, hän pysyi tiukasti tulkinnassaan syntyvyyden säännöstelyn tabu-luonteisuudesta.

Hänen mielestään uudella ajalla, erityisen voimakkaasti 1700-luvulla ranskalaiset, etenkin tietyt väestökerrokset (porvarit, pikkuporvarit ja talonpojat) alkoivat erottaa seksuaalisuuden ja lisääntymisen toisistaan ja siirtyä uuteen perhemalliin, jossa alun perinkin synnyttiin vähemmän lapsia. Tämän prosessin todistaminen oli edellä mainitun 1948 ilmestyneen väestöhistoriallisen tutkielman keskeinen ajatus. Mutta ohjelma jatkui myös myöhemmissä teoksissa, etenkin lapsuuden historiassa ja seksuaalisuuden historian kesken jääneessä hankkeessa.

Jälkikuva Arièsin mentaliteettien historialta on ristiriitainen. Toisaalta hänen tutkimusohjelmansa oli lähtökohdiltaan perin traditionaalinen, toisaalta siinä oli poikkeuksellista kunnianhimoisuutta. Vanhassa pitäytymistä hänen otteessaan merkitsi mentaliteetin näkeminen "ajan henkenä", yleisesti jaettuna maailmankuvana tai suhtautumistapana. Tässä suhteessa Ariès ei pystynyt murtautumaan ulos Febveren luomasta varhaisesta Annales-suuntauksen mentaliteettihistorian mallista [3].

Kunnianhimoista ja poikkeuksellista oli Arièsin rohkeus muotoilla yhteiskunnallisen kehityksen malli, jossa käytäntöä (syntyvyyden säännöstely) ei tukenut tai ohjannut mikään diskurssi (kiteytyneet tai vakiintuneet aatte tai ajatustapa). Tässä suhteessa Arièsin työtä voisi metodologisesta näkökulmasta lukea rinnan Fernand Braudelin *La Méditerranée*-teoksen (1949) kanssa. Myöskään Braudelin "totaalihistoriaa", hänen kolmella eri nopeudella etenevää aikaansa, ei voi hahmottaa sen enempää historismista kuin modernisaatioteoriastakaan käsin. Tavanomaisempi yhteiskunnallinen ajattelu lähtee aina diskurssin ensisijaisuudesta ja joissakin vähän rohkeammassa ajattelumalleissa rinnastetaan vain diskurssi ja käytäntö. Viimeksi mainitusta otteesta on hyvä esimerkki Michel Foucault, joka aika ajoin pystyy tuottamaan viiltävän ironisia analyysejä juuri diskurssien ja käytäntöjen rinnastuksilla ja ristivalotuksilla. Viitataan erityisesti Foucault'n teoksiin *Surveiller et punir* (1975) ja *La Volonté de savoir* (1976). Ariès on teksteissään selvästi Foucault'ta maltillisempi ja välttelee rankan kärjistämisen houkutusta.

Omaperäinen Ariès

Vaikka Huttonin Ariès-tutkielma on monipuolinen ja huolelliseen tutkimukseen perustuva, voi jotain silti jäädä kysymään. Mielestäni voi edelleen pohtia Arièsin tuotannon perusidean

luonnetta, kysymystä syntyvyyden säännöstelyn alkamisesta Ranskassa ja tuon vapaaehtoisesti noudatetun säännöstelyn vaikutusta väestökehitykseen. Arièsin lähtökohta oli kyllä omaperäinen ja erosi aikalaisajattelun päävirtauksista.

Mutta millaista oli Arièsin väestöpoliittisen ajatteluun liittyvä omaperäisyys? Oliko se perustaltaan kriittistä suhteessa oikeistolaiseen syntyvyyttä suosivaan väestöpoliittiseen ajatteluun? Vai oliko hänen tarkoituksensa enemmän käytännöllinen? Toisin sanoen oliko Ariès sanomassa, että rotuajattelun ja eugeniikan pohjalta lähtevä ajattelu ei ole johda käytännössä toimivaan väestöpolitiikkaan. Koska rotuajatteluun perustuvan väestöpolitiikan lähtökohdat eivät ottaneet huomioon väestön omia mielialoja, väestöllisen käyttäytymisen "salaista" motivaatiopohjaa, ei voitu tehdä realistista politiikkaa, jolla olisi tarkoitettuja vaikutuksia. Hutton ei pohdi tätä seikkaa elämäkertaeesseessään, eikä kysymyksellä ehkä olekaan 1945 jälkeen niin suurta latausta.

Toinen kysymys Arièsin ajattelun omaperäisyydestä liittyy modernisaatioteoriaan, yhteiskuntatieteelliseen ajatteluun, joka nousi länsimaissa hallitsevaan asemaan toisen maailmansodan jälkeen ja oli pitkään muun muassa kehitysteorioiden ja kehitysaputoiminnan taustalla. Modernisaatioteoriahan lähtee ideologisen kasvatuksen ja koulutuksen merkityksen korostamisesta hyvin elitistisellä tavalla: uudet ylhäältä annetut arvot johtavat uuteen ylhäältä annettuun ajatteluun ja lopulta sen mukaisten yhteiskunnallisten instituutioiden muodostamiseen.

Ariès onnistui kehittämään samanaikaisesti näkökulman, joka oli lähes päinvastainen. Ihmisten ruohonjuuritason toiminta johtaa uusiin yhteiskunnallisiin muodostelmiin ja ryhmytyksiin, joiden merkitys vasta vähitellen tiedostetaan. Kannattaa miettiä kuinka tietoinen hän oli ideologisesta asemastaan ja että olisiko ollut mahdollista, että hän olisi kehitellyt vastaavia näkökulmia enää 1960-luvulla, kun modernisaatioteorian hegemoninen asema oli vakaimmillaan. Oikeistolaiselle älykölle ehkä vain 1940-luku ja 1950-luvun alku oli mahdollinen ajankohta tämänkaltaisen myöhemmin kriittiseksi osoittautuvat näkökulman kehitylle. Ehkäpä Philippe Ariès on rinnastettavissa niihin oikeistolaisiin intellektuelleihin Keski-Euroopassa, jotka 1940-luvulla pettyivät Natsi-Saksaan asettamisissaan toiveissa, vetäytyivät syrjään julkisesta elämästä ja ryhtyivät kehittämään, kuten Lutz Niethammer kertoo teok-

sessaan *Posthistoire* (1989), radikaaleja historianfilosofisia teorioita historian lopusta. Mutta tähänkin ryhmään nähden Ariès liikkui luonteellisen uskollisella tavalla päinvastaiseen suuntaan.

VIITTEET

- [1] Aiemmassa Annales-liikkeen sukupolvia kuvaavassa teoksessaan *The French Historical Revolution* (1990) Peter Burke ei kuitenkaan sivuuttanut Arièsia.
- [2] Tosin on huomattava, että Fernand Braudel viittasi 1950-luvun esseissään myös Philippe Arièsin vuoden 1954 teokseen.
- [3] Mentaliteettien historian kehityksestä ks. tarkemmin esseetäni ”Mentaliteettien historian vaiheet” teoksessa Matti Peltonen: *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta* (1992), 47-62.

KIRJALLISUUTTA

- Ariès, Philippe (1943): *Les Traditions sociales les pays de France*. Les Editions de la Nouvelle France.
- Ariès, Philippe (1948): *Histoire des populations francaises et le leurs attitudes devant la vie depuis le XVIII siècle*. Editions Self.

- Ariès, Philippe (1954): *Le Temps de l'histoire*. Rocher.
- Ariès, Philippe (1994): *Saint-Pierre oder die Süsse des Lebens. Versuch der Erinnerung*. Wagenbach.
- Burke, Peter (2004): *What is Cultural History?* Routledge.
- Dosse, Francois (1994): *New History in France. The Triumph of the Annales*. University of Illinois Press.
- Hutton, Patrick H. (2004): *Philippe Ariès and the Politics of French Cultural History*. University of Massachusetts Press.
- Niethammer, Lutz (1992): *Posthistoire. Has History Come to an End?* Verso.
- Peltonen, Matti (1992): *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*. Hanki ja jää.

Kirjoittaja on professori Helsingin yliopiston Yhteiskuntahistorian laitoksella. Kirjoitus perustuu esitykseen syyskuussa 2004 yhteiskuntahistorian laitoksella järjestetyssä seminaarissa ”Philippe Ariès ja mentaliteettien historia”.